ЗЛОДІЇ

Двері позаду мене грюкнули, і я почув клацання засувів, якими відгороджувалося від мене суспільство розвинутого соціялізму.

У маленькій тісній камері на ліжку сидів чоловік. Вдягнений по-домашньому в простий спортивний костюм з відстовбурченими на колінах шараварами, він не скидався на зарізяку-арештанта, хіба що бліде обличчя виказувало: мало буває на повітрі. Приголомшений зливою впалих на мене за день подій, я не одразу знайшовся на слова вітання. Але чоловік, зацікавлено і не без зичливости дивлячись на мене, перший простягнув руку:

— Добридень. Мене звуть Валентин. Я назвав себе.

Вочевидь, знуджений за спілкуванням, він сипнув був питаннями "звідки, що та як?", але відчувши мою пригніченість і небажання вести балачки, замовк і тактовно втупився в книжку. З науковою проблемою психологічної несумісносте йому стрічатися, може, й не доводилося, зате на тонкощах камерних взаємин він знався. В цьому я пересвідчився не раз. Я сів на відтепер моє ліжко, пригадуючи почуті уранці слова майора та його колег: "Тоді сидітимеш". — Ця фраза поступово заступила решту, і я почав усвідомлювати, що потрапив у міцні тенета, й виборсатися звідси ніяк.

— Сталося! — спало на думку мовлене на розп'ятті. Я підвівся й, підійшовши до правил поведінки, вивішених на стінці в кутку, поринув у читання. Увагу мою привернув пункт про те, що вагітним жінкам замість загальної одногодинної прогулянки дозволяється двогодинна, а також —додаткова передача. Письмо, пунктуація — знайомі атрибути газетярського побуту — допомагали позбутися зимного оціпеніння.

Я озирнувся на співкамерника:

— То тут і вагітних тримають?

— Аякже, й мамки сидять. — охоче відірвався він від книжки.

— А дітей куди? — Ця ситуація якось не вкладалася мені до голови. —До дитбудинку. А не схоче, то є спеціяльні табори, де вони з дітьми

й сидять.

Я стояв, розмірковуючи над почутим, і зненацька подумав, що переді мною відкривається світ, якого я не знав. Тобто раніше у свідомості плавали поняття: тюрма, табір, строк, але конкретно наповненого змісту вони для мене ніколи не мали.

— Коли на етап підеш, надивишся на їх, ріднесеньких, —— продовжував мій співкамерник.

—То це ж виходить, що дітки без вини сидять у тюрмі? —не міг я взяти утямки. — Виходить, — саркастично погодився він. — Ганебно, —

вимовив я емоційно. — Бандити, — поправив мене новий знайомий. Я з подивом глянув на нього і запитав, за віщо він сидить. — О, це довга історія, — відповів ухильно — Ще маємо час, набалакаємось. Ми справді розмовляли з ним весь час, який залишався в нас між сном та допитами. Умудрений і досвідченіший Валентин одразу збагнув, що я не підсажений агент, отож розмови наші набули невимушеного характеру. Він одверто оповідав про свої колишні походеньки, власне, все життя аж до арешту. Слідство в нього вже завершилося, і з'ясовано було по справі "від і до", як він сам зауважив, знову всміхнувшись. Валентин говорив зі мною по-російському, я — по-українському, але я не помітив у нього частої в українців-перекинчиків зневаги, а тим більше ненависти до моєї мови. Ми тільки з'ясували, що я — націоналіст (тобто той, хто відданий рідній мові), і цього було досить, щоб питання для нього вважалось розв'язаним. Він пам'ятав, що за національністю українець, але те, що в

нього вдома побутує чужа мова, сприймав як доконаний, який нікому не завдає шкоди, факт. Моє обстоювання хоч нє шанував, та розумів як гідну права на існування пристрасть, таку ж, як скажімо, гра в карти. Для нього головним у людині було особисте бажання, решта має бути зруйнована, мов Карфаген. Без особливої настирности розпитуючи про мої спонукальні чинники, Валентин дивувався, що я сідаю за таку дурницю — боротьба за зникаючу мову. Я сказав, що для мене це важливіше, ніж машина і дача. Він співчутливо глянув на мене: — І даремно. Прожити вік треба в розкошах. Це єдине, чого варто жадати й прагнути. Все інше — марнота марнот, — резюмував він цитатою з Еклезіаста. Коли я повідомив йому про це, він посміхнувся: — От бачиш, я йду дорогою, заповіданою предками. Дуже шкода, що не читав Біблії. Я пояснив, що в ці слова Еклезіаста вкладено ідеалістичний, а не матеріялістично — гедонічний зміст. Його реакція була несподіваною: — І ти туди. Мені, знаєш, із цим ідеалізмом громадяни начальники в печінки в'їлися! Думай, як гарно буде жити в майбутньому, а зараз працюй. Однакова в них пісенька, що в зоні перед зеками, що тут — на трибунах. Я от удома диспут мав із матір'ю. Вона мені кричить: "Злодюго, сякий —такий. Як тобі не сором красти? — Ну, я спочатку віднікувався: "Та нє, мамо. Навіщо ці розмови?" А вона в плач: "Я щастя своєму синові хочу, щоб жив, як усі люди, а не по тюрмах сидів!" Ну, тут мене й заїло: а якого ти щастя для мене хочеш? Гарувати на заводі і не мати за віщо дітей м'ясом нагодувати? Ось ти вік звікувала в цеху, закіптюжена, зчорніла, а що заробила? — Шарпнув дверцята шафи, тицяю на її благенькі речі. Ось цих два плаття ситцевих та пальто, яке носиш п'ятирічку і семирічку, черевики, які небіжчик-батько з фронту приніс? Ну, яку винагороду маєш за свою працю? — Вона спершу не знала, що сказати, потому знайшлася: "Зате чесно". — Е-е, чого бідний? Бо дурний! — Він махнув рукою на безнадійність подібних суперечок. — Ось мета, — сяйнув він очима, —гарно справу обробити, зірвати великий куш і гуляй до несхочу! Щоб грошей не шкодувати, щоб вино річкою, щоб по жінках, як по килимах... Сам — у чорному костюмі, лакових туфлях... А тоді нехай хоч потоп!

— Не бачу в тому краси, — сказав я.

— А я в тому, чого бажаєш ти! — парирував він. І тоді я подумав про життєві шляхи цього 33-річного киянина.

Доля покоління народжених на початку 40-их років, натомлених війною та безнастанними злиднями, постала переді мною в світлі пригаданої розмови з двоюрідним братом, 1939 року народження, котрий зауважив, що добру половину їхнього класу переїхало колесо тюремної машини.

— За віщо ти вперше сів? — запитав я Валентина.

—Пограбування, — кинув він коротко. — Обмолотили "Промтовари" на Куренівці. 1 хоч я, тоді 16-літній пацан, лише стояв на атасі, — вліпили десятку. Отак, з 56-го на лісоповалі в Сибіру і розпочали переконувати, що праця на них — справа чести, доблести і геройства. Отак, на власному горбі я зазнав, що то є ідеалізм.

— Це зовсім інше, це — ошуканство й визиск, — заперечив йому.

— Ну, знаєш, мліючи від захвату, співати "Реве та стогне Дніпр широкий", коли сам голодний і погано вдягнений, я теж не буду.

— І даремно. — в запалі повторив я фразу, якою розпочалася дискусія.

— Ми не зрозуміємо один одного, — розсудливо озвався Валентин. — Бо кожен має свої переконання. Я не збираюся нав'язувати свої. Це-бо у звичаях "ментів". Але й не стерплю, якщо ти чи будь-хто лізтиме до мене в душу. Ось поти моє, — він повторив Франковий вислів, тільки в російському перекладі.

— Я краду в держа ви, а не з кишені вимученого роботяги. Мені дають за це строк. Одначе, доки вони мене зловлять, я живу в своє задоволення. Ті ж, що судять мене — лицеміри самі. Вони заплющують

очі на крадіїв-міністрів, які жиріють народним коштом — їм і квартири кращі, і їжа не з мого порожньоприлавкового гастроному, і дітей не шлють цілину орати, а до інститутів повлаштовували. То чим я гірший від того феодала. що прикрився "партійною квіткою"? — смішно розтягуючи слова, переінакшив він назву партквитка.

Якось по обіді, спинившись посеред камери, він став чигати поезію. Спершу я подумав, що це одна з блатних екстравагантностей, бажання пустити пил у вічі. Але, придивившись до виразу Валентинового обличчя, я помітив, що для нього це не є хвилева забаганка. Він читав вірша з явним замилуванням, відчуваючи ритм і роблячи правильні логічні наголоси, виказував справжній акторський хист. Що Єсеніна обожнюють

у таборах, мені відомо було давно, та тільки зараз, під час цієї декламації, я відчув, чим так привабив поет кримінальників. Замкнені за дроти та фати, люди прагнули краси чистої і ясної, як у Єсеніна. А понад це імпонувала його залюбленість в оту властиву їм відчайдушність, розуміння їхньої тоскноти, через яку і потяг до забуття в пиятиці, гульбиськах.

— Гарна поезія, — сказав, закінчивши читати, Валентин.

— А от української такої нема. І взагалі нема ніякої. Я сказав, щоб він не брався судити про те, чого не знає.

— Як це, не знаю? — обурився мій співрозмовник. —Та я перечитую кожну збірку віршів, що мені зустрічається. Ось і в тутешній бібліотеці знайшов Тичину, Рильського, Малишка. Та таке все казенне, нещире. Правда, в Рильського я натрапив на цікаву штучку.

І він, на мій величезний подив, продекламував "У жаркі дні збирання

винограду її я стрів".

— Ти любиш вірші? — перепитав я. Він не без вдоволення відповів:

— Так.

— Шкодую, що не в змозі продемонструвати тобі кращих здобутків української поезії. Для цього ми повинні були б походити до бібліотеки Академії Наук, беручи видання дореволюційні, а чи 20-их років. Тоді ти змінив би свою думку про меншевартість літератури твого рідного народу.

— Але що крамольного в ліриці? Якби були у когось із наших твори, як у Єсеніна, сумніваюсь, щоб їх не друкували.

— Можеш відкинути всілякі сумніви. У ганеного тобою Тичини та й того ж Рильського, у книжці якого тобі вдалося відшукати єдину пристойну поезію, є цілі збірки чистої лірики, що здобула світове визнання.

— І тим відданим партії лавреатам не вільно друкувати все своє?

— Як бачиш. Тобто десь у немасовому десятитомнику розділ лірики буде поміщено, але далеко не всю, та ще й з редакторськими виправленнями. Валентин дивився на мене розумним поглядом . Для нього вперше постала проблема свободи творчости в СРСР. І раптом він знову почав неквапливо:

— "Что тут долго говорить? Что тут спрашивать? Вот стою я перед вами, словно голенький. Я с племянницей гулял, с тети Пашиной, и в кино ее водил, и в Сокольники".

Він читав поему Галича про гріхопадіння члена партії, якого пропісочують за аморалку на партзборах, так кумедно відтворюючи драматичну сторінку біографії простої радянської людини, що я не міг нареготатись, слухаючи знайомий твір.

Вдруге він сів за афери та спекуляцію. Мав у Москві на складі знайомство, звідти перевозив до Києва дефіцитні імпортні речі, які реалізували за значно вищу ціну. За його розповіддю, навар був непоганий. Потім були ще "колючки", тобто ув'язнення, за чергову розбіжність у тлумаченні способу життя між ним та владою. І ось зараз, вчетверте — справи валютні, чому й опинився в КГБ.

— Так життя ж не матимеш, Валентине! Це наче в потопельника, — виринув, повітря хапнув і занурився, доки води не наковтався. Знову виринув, повітря хапнув і знову —під воду, аж до того часу, коли вже сил не стане плисти.

—Таке життя, — розвів він руками непереконаний. — От і ти відтепер

плистимеш у цій річечці. А не схочеш ковтати та занурюватися, ставай їхнім. Бо з своїх рук, брате, вони без мита не пускають.

Ми не побули разом і тижня. Одного ранку крізь відчинену кормушку коридорний прошепотів:

— Хто тут на "Л"?

— Ленін, — так само пошепки відповів йому Валентин.

— Не глумися мені, а кажи прізвище, коли по-людськи запитують,

— підвищив голос прапорщик.

— Ну, я, — похмуро озвався Валентин, по-злодійськи примруживши

око.

— Збирайся з речами, швидко!

— Мабуть, повезуть до столиці на очну ставку, — висловив він здогад.

— Як би там не було, а не згадуй злого і хай тобі щастить видертися з якомога меншим строком.

Я побажав йому того самого. На прощання ми міцно потисли руки.

Спогад про співкамерника, якого поселили після Валентина, і зараз викликає в мене почуття, подібне зазнаному від дотику до слимака. І не через те, що пізніше виявилося: Гаркуша був "квочка", підсажений вивідувач. Усе, що він доніс про мої погляди, зв'язки, діяльність, мало що важило тоді, і вже зовсім нічого зараз. Підступність його ролі полягає в тім, що в найскрутніші часи мого блукання в лабіринтах слідства, він зробив найбільше, щоб віднадити мене від засад моральности, відштовхнути від протистояння злу. Але про це згодом. Ото ж, коли десь через півтора місяця перебування разом з Гаркушею я заявив слідчому, що знаю напевно, хто підказав їм обговорюваний епізод справи, в камері залишився один.

Самотність — річ приємна для філософів, стерпна для тренованих, стосовно ж пересічних в'язнів, а саме до таких, щойно сівши, належав автор цих рядків, дефініція "людина —істота суспільна" є цілком слушна. І коли по тижню самотности через камерний поріг переступив новий мешканець, я навіть зрадів. За час, проведений у КГБ, я вже зрозумів, що з нашим братом, політичним, мені в парі не бути, тому ще до знайомства міг з упевненістю сказати: знову злодій. Справді. Гену (повне ім'я Генріх

Бурилін, росіянин. 1946 року народження) було привезено з табору у зв'язку з нововідкритими обставинами якоїсь справи. Чи то була його власна справа, а чи йшов свідком по справі іншого, новоприбулий не

з'ясовував, а я, згідно з неписаним звичаєм, не мав права допитуватися. Про слідство арештант розповідає рівно стільки, скільки вважає за потрібне. Теж киянин, із своїх 27 років 14 перебував в ув'язненні, у що я легко пойняв віри увечері, коли він, скинувши верхній одяг, залишився в трусах і майці. Його тіло густо вкривало татуювання. Я не без цікавости поглянув на ті малюнки та написи. Чогось особливо химерного не знайшов: орел, який несе в пазурях голу жінку, — на грудях, на правому рамені — портрет Леніна, на лівому — жіноча голівка з перманентом та підписом "Люся", на гомілках — кинджал, обплутаний зміями, та написом із стрілкою вниз "они устали". Новий знайомий терпляче зносив мої зиркання. І хоч з міркувань такту розглядати відкрито я не наважувався, мені стало ясно: він довго не лягає під ковдру навмисно, аби я міг розглянути все одразу і до останку. Вдовольнивши цікавість, я сказав, що в нього витатуйовано відомі наколки. Він погодився: — Так, малювалося все ще в дитячій колонії, а там мастаків не було. От якби зараз на "строгачі" (зона суворого режиму), то наколки б зробили і кольорові, і за змістом —куди цим!

— А що й зараз, якби мав місце, обколовся б? — запитав я.

— Не весь. Пару, але щоб був клас! — він підніс руку до грудей, стуливши кулак, відтак енергійно струснув кистю і розчепірив п'ятірню. Цей жест означав найвищу оцінку. Взагалі, рухами рук, спритними і зграбними, з довгастими гнучкими пальцями, мій співкамерник неодмінно супроводжував мову. Ця манера жестикулювати нагадала мені часто бачених у дитинстві біля винних рундуків підпилих злодіїв, так само і в них були руки, зігнуті в ліктях, кисть виробляла неймовірні оберти, вигини, помахи, довершуючись еквілібристикою пальців на рівні обличчя.

— Так тебе привезли із зони?

-Угу.

— А за що сів?

— За кишеню.

— І багато вкрав?

— Купив, — поправив він мене жаргонним.

— Ну. скільки було грошей, коли попався? — допитувався я.

— Та п'ятнадцять карбованців.

— І оце заради них варто було діставати 6 років?

— Якби знав, де впадеш! — мотнув він головою. Вони за мною стежили. Я на свободі не походив і пари місяців. Ми з приятелем удвох ускочили. І він же влаштований був незлецьки, працював зав.овочевим магазином, а от бачиш, не пофортило (форт — доля, щастя). Зранку підпили. Я його й потягнув, щоб прикривав. З Нивок доїхали до площі Перемоги. Звідти пішли на базар. Знаєш, де? — Я підтвердив. — А там я одну жінку пригледів. Телиця. Купувала щось і гаманець зверху поклала. Я його поцупив тихо. А коли почали мене "в'язати", встиг "покупку" у смітник відкинути. Вони без речдоку взяли, аж потім, за кілька днів принесли знайдений гаман і отак судили. Свавільно, за показами самих оперативників з карного розшуку, бо потерпіла нічого до пуття сказати не могла. Виявила тільки, що нема грошей, а хто, як украв — ані бельмеса. На суді їй суддя усе підказував, що говорити.

— Але ж та жінка працювала. Може, то були її останні гроші до получки, а ти хотів забрати?

— А, нічого. Вона собі ще заробить, — вимовив він безжурно. У його очах не було місця для жалю.

— Ти багато працював по кишенях? — спитав я.

— Перед третю посадкою понад рік.

— Бувало, що чимало крав одразу?

— Траплялося, пам'ятаю, сів якось у трамвай на "Політехнічній". Гуляючи їхав, не для справи. А переді мною дівчисько протиснулося, років 14-15. Не дуже вбрана та й зовні якась хирлява. А мене щось наче підштовхнуло: буде! Вона гаман у кишені пальтечка тримала. Я помітив, як лапала, чи на місці. З нею було легко. Мале, задивилося на щось за вікном. Коли взяв, відчув — чимало. Відійшов у кінець вагону. А вона в цей час виявила, що гроші пропали. Плач, сльози. Я аж пошкодував був спочатку, хотів підкинути. А потім подумав: чи мене пошкодують, коли судитимуть? І мерщій на зупинці зліз. 300 карбованців виявилось.

Я обережно спробував усовістити: . — І не шкода було дівчинки? Ти ж уявляєш, скільки батькам треба за них гарувати, відмовляючи собі в усьому? А може, вона вдвох із матір'ю живе? Тоді взагалі катастрофа!

— Якби я так міркував, красти б не став. — спокійно сказав він. — Чи мене обходять чиїсь сльози? Купив. Добряче. От і гаразд!

— А смаленого вовка доводилося побачити?

— Мало місце, — так само без надміру емоцій, згадував він. — У тролейбусі на Повітрофлотському попався. Здоровило з орденськими колодками, мабуть, фронтовик, помітив, що я до одного пуріца з каракулевим коміром поліз. На весь тролейбус заволав, пару раз і по пиці вмазав. Тьху! — сплюнув він презирливо. — Водій, спинивши прямо на мості, двері відчинив, а вони вивели, щоб до міліції тягти. Ну, я й шугонув прямо з мосту.

— Там же метрів 10, коли не більше! — А що зробиш? — спитав він по-українському. —Стрибнув. Добре,

внизу клумба була. Потім побіг, а так рух шалений, мало під машину не потрапив. Та минулося, слава Богу!

— Покажи, як ти крадеш?

— Ставай.

Я став, як стою завжди в метро чи тролейбусі, він наблизився до мене. Пхнув злегка з лівого боку, ненароком торкнувся спини і, ніби змушений від тісноти стояти впритул до мене, поліз до правої кишені штанів. Справді, його ледве можна було відчути. Кілька секунд — і вже носовичок з гребінцем опинилися в його руці і блискавично зникли в його кишені.

— Краще працювати з напарником. Тоді "покупку" сплавляєш одразу, а сам спокійний залишаєшся на місці.

— І багато виходило на місяць?

— Двісті — триста. Щоправда, іноді не щастило, тоді сидів на бобах. Я любив, коли йшов форт, заскочити в гастроном, двоповерховий, на розі Червоноармійської та Саксаганського, взяти там великий торт і принести додому. Моя жінка жила на Нивках, у кінці Щербакова. Ну, ясне діло, пару пляшок, шпротики, ковбаса, — він за звичкою відстобурченою долонею й пальцями "мельтешив" у супроводі мови. Зараз я вже знав, чому вони в нього такі зграбні.

— Ти сказав "жила". А де вона зараз?

— Не знаю, — байдуже знизав плечима. — До мене в зону приїздили, допитувати про неї. Нібито десь зникла, лишивши малого самого вдома.

Вона останнім часом плуталася з наркоманами. Я їм того, звісно, не сказав, але, гадаю, понесло її десь "на мурку" (привільне злодійське життя).

— Невже тобі сина не шкода?

—А що йому станеться? Вже 7 років має. Вмерти від голоду не дадуть, виросте...

— Собі на радість, батькам на втіху, — подумав я вголос.

Гена дивився у вікно, скрививши кутик рота, з виглядом, що свідчив про його цілковиту байдужість, коли не зверхність до заторкнутої теми. Я зрозумів, що в нього вже про це розпитували або хтось із адміністрації в зоні, або на суді — і припинив розмову. Звичні людські почуття були чужими для цього молодого чоловіка, що зріс по той бік добра. А не керуватись засвоєними змалку законами злочинного світу він не мав підстав. Його життя було назавжди пов'язане з крадійством, отже, тюрмою. Мені відомі були подібні долі. Зростав з матір'ю, без батька. А та, працюючи пралею, ледве заробляла на хліб. Завжди голодний, а в самотньої неосвіченої матері ще й без виховання, перебував під цілковитим впливом вулиці. Звичайно, не з кращого її боку. Гультяй і бійкар, учасник витівок із скандальним, часто хуліганським присмаком, учитися не встигав. Був переведений до школи важковиховуваних, перероствків. Злодійська кар'єра його розпочалася з нишпорення по кишенях у гардеробі та цуплення пончиків у шкільному буфеті. Підрісши, грабував голубники. Птахів викрадали, як правило, породистих: "поштарів", "турманів", чия ціна на пташиному базарі стояла високо. Потім нападав увечері на самотніх перехожих жінок, видираючи з рук торбинки або хапаючи хутряні шапки з голови. Зрозуміло, його життя й діяльність не минали повз увагу міліції. Спершу Гену взяли на облік, відтак колонія, пограбування продуктового ларка — знову колонія і зона для дорослих. Таким чином, у достовірності наколки "тюрма — не мать родна" він мав нагоду переконатися з раннього дитинства. Іноді мені здавалося, що в його погляді, який я ловив на собі,

виникає вираз осуду, бридливости. Але він жодних претензій не висловлював. і я ставив те на карб неминучому в'язничному очуженню. По кількох місяцях нашого перебування разом він зізнався:

— Знаєш, я спочатку був вирішив, що ти "півень" (педераст).

— Чому? — мене аж у зимний піт вкинуло.

— Бачиш, ти носиш труси з квітчастої тканини, співаєш часом жіночих пісень ("Ой чорна я ти, чорна"), зрадів, коли з дому передати напахчений парфумами носовичок... Я слухав уважно. Бо він розкривав мені бачення того незнаного світу, який відтепер ставав моїм, і де за кожну похибку можна було гірко поплатитись. У цьому я переконався буквально найближчим часом. Мені не давали паперу та ручок ні для чого іншого, крім написання заяв. Знуджений читанням бібліотечної радянської літератури, я пристав на Генину пропозицію пограти доміно у "телефон". Гра, нескладна на перший погляд, вимагала, проте, хисту й досвіду. Тим не менше, я неодноразово вигравав. І ось, зранку, як звичайно, до камери зайшов черговий прапорщик і гримав на Генку за неохайно застелене ліжко. Коли мент пішов, я хвацько вилаявся і, бажаючи виказати свою запеклість, зло запропонував співкамерникові:

— Може, зіграємо на нього? Річ певна, я промовляв ті слова не з метою їхнього здійснення. Це була поза молодика, звиклого до безвідповідального базікання. Я присвиснув і хотів додати ще щось лоскітно-ризиковане, та відчув якусь зміну в приміщенні. Я поглянув на Гену. Він дивився на мене колючим невідривним поглядом, змусивши затнутись.

— Я-то зіграю на нього. І я виконаю те. що має статись. А от чи вистачить на це духу в тебе? Ти, Жорику? (зневажливе прізвисько молодиків панського вигляду).

Отетерілий, я враз усвідомив, яку змолов дурницю. Бавлячись словами, я не просто важив на чиєсь життя. Я запропонував моєму партнерові смертельну гру, бо за напад на охоронця слідувала неодмінно

найсуворіша кара. А крім того, у цей спосіб я випробовував його дух: чи наважиться утвердити найвищу злодійську доблесть, сплачуючи картярський борг убивством?

Я перепросив. Але мій співкамерник ще довго не міг оговтатись, зиркаючи на мене скоса і важко дихаючи. Що слово важить много, після цього я затямив добре. І не тому, що злякався. Як казав один кримінальник, всі люди поділяються на два типи: на тих, хто здатний убити людину, і тих, хто не здатний. Я належав до останніх.

Вже після суду якось увечері Гена сказав:

— Ну ось, назабаром тебе візьмуть на етап. Моя тобі порада, ти по-українському у вагонзаку не розмовляй.

— Це ж чому? — настала моя черга зціпити зуби.

— Та засміють хлопці. Ти ж знаєш, як у нас ставляться до тих, хто по-українському балакає? Почнуть дражнити: іди свиней пасти, абощо. А поки ти розтлумачуватимеш, іще й відлупцюють.

Він мав рацію. Та коли він одного разу заявив: "Я скуштував, по чім фунт лиха і знаю життя. А що ти, з татом-мамою зрісши, розумієшся на ньому?" — я скептично похитав головою, подумки відмовляючи злодієві у праві мати рацію. І лише по роках ув'язнення, численних зустрічах з гидотою, ненавистю, кривдою та взірцями людяности, я переконався, що мій перевесник значною мірою мав слушність. Тільки розібратися в пізнаному та зберегти себе, на жаль, не зумів.

1975р. Урал